

John Durham Peters: A mélység tornácán. A szólásszabadság és a liberális hagyomány

(Budapest, Wolters Kluwer, 2015. 300 oldal,
ISBN 978 963 295 535 3)

A szerző előszava a kötet magyar kiadásához

A *Courting the Abyss*ben a szólásszabadságról való gondolkodás liberális hagyományának „immanens bírálatára és átértelmezésére” vállalkoztam. Céлом az volt, hogy lehántsak erről a hagyományról bizonyos túlkapasokat és kóros képleteket, például az állítólagos erkölcsi felsőbbrendűségével való kérkedés iránti hajlamot, a kommunikáció pragmatikus feltételeiről és következményeiről való elmélkedés hiányát, valamint a markáns véleményektől való – ellentmondásos – függést és az azoktól való irtózást. A könyvben követelem a liberalizmusnak az egyfelől különösen Pál apostolban, másfelől pedig a sztoicizmusban rejlő, mélyre nyúló és elhanyagolt gyökereinek újbóli felismerését. A zsidó tradíció, amelyet Pál örökölt, valamint a keresztény hagyomány, amelynek megalapításánál bábáskodott, azon az igényen nyugodott, hogy felebarátunkat mint önmagunkat kell szeretnünk; a sztoikusok azonban azt mondták, hogy önmagunkat mint idegent kell tisztelnünk. Az egyik szeretetre, a másik elismerésre szólított fel. Érvélem szerint egy sokszínű, eltérő véleményekből álló közszférát jobban szolgáló, kevésbé abszolutista liberalizmust kínálna az a kettős etika, amely szerint mással úgy bánánk, mint magunkkal, magunkkal pedig, mint mással. A könyv kétségkívül nem merészkedett túl messzire a jogi, politikai, illetve kulturális megoldásokat illetően: inkább a szólásszabadság etikájára, semmint annak jogára, történelmére vagy gyakorlatára összpontosított. A könyv kétségkívül egy meglehetősen egyedi álláspontot vázol fel, amelynek lényege (ahogy másutt leírtam), hogy mind a cenzúrát, mind pedig a pornográfiát ellenzi.¹

A könyv megjelenése óta eltelt tíz év – ha tetszik, ha nem – rámutatott az abban szereplő diagnózis jelentőségére, miszerint a szólásszabadság iránti igénynek – ironikus módon – sajnálatos mellékhatásai lehetnek. A Mohamed-karikatúrát övező 2005–2006-os viták akkor kezdődtek, amikor Flemming Rose dán szerkesztő tizenkét illusztrációt rendelt „Mohamed próféta – szerinted” jelmonddal. Rose – akit zavart az iszlám által a szólásszabadságra gyakorolt „dermesztő hatás” – akként látta magát, mint aki jogos önvédelembe bocsátkozik a muzulmán intoleranciával és a dán öncenzúrával szemben. Az ezt követő eseményekre vonatkozóan számtalan elemzés született. Bizonyos vélemények szerint Rose bátor, ugyanakkor szándékosan támadó álláspontra helyezkedett. Senki sem láthatta előre az ennek nyomán keletkező globális forgószél mértékét és pusztító erejét. Az azonban bizonyos, hogy maga Rose sem tudta higgadt kívülálló-

¹ L. a következő művet: Preludes to a Theory of Obscenity. In Loren GLASS – Charles WILLIAMS (szerk.): *Obscenity and the Limits of Liberalism*. Columbus, Ohio State University Press, 2011. 146–164.

ként szemlélni a kialakult helyzetet. Dühből cselekedett, mint ahogyan azok is, akik támadták a karikatúrákat. Mindkét tábor meg volt győződve arról, hogy az igazság az ő oldalán áll, és egyik fél sem próbálta megkérdőjelezni meggyőződésének alapjait. (A háborúban az ellenfelek egymás cselekedeteit tükrözik vissza, anélkül, hogy ennek tudatában lennének.) Egyikük sem vette a fáradságot, hogy megpróbálja megérteni a másik álláspontját.² Hasonló dinamika húzódott meg a *Charlie Hebdo*-tragédia mögött is. A muzulmánok hergelése ugyan parányi bűn az emberöléshez képest, ettől függetlenül nem hiszem, hogy üdvözlendő lenne. Természetesen nem lehet egyenlőségjelet tenni karikatúrák rajzolása és az emberölés között. Azonban azt sem mondhatja senki, hogy a részt vevő felek bármelyike teljesen ártatlan volna.

A „szólásszabadság” lehet eszköz mások elhallgattatására. Az, ha valakit cenzornak nevezzünk, könnyen indokot teremthet, hogy cenzúrát gyakoroljunk felette. A kígyó a saját farkába harap. Vegyünk csak egy friss sztorit a *The Nation* című balliberális amerikai hetilapból: „Miért jut szóhoz egy notórius szólásszabadság-cenzor egy fontos tudományos összejövetelen?”³ A történet középpontjában egy francia professzor asszony, Monique Canto-Sperber áll, aki úgy döntött, nem engedélyezi két, Izraelt bíráló program megtartását a párizsi École Normale Supérieure egyetemen. A baloldali értelmiségiek által az Atlanti-óceán mindkét partján indított petíciók azt állították, hogy a professzor asszony cenzúrát gyakorolt, amikor „az egyetemen kívülre kényszerítette” a programokat (jóllehet, a programokat más helyszíneken meg tudták tartani). Ha belegondolunk, rögtön egyértelművé válik, hogy a vita középpontjában az Izraellel kapcsolatos politikai küzdelem áll, a szólásszabadság pedig legfeljebb a hadiszákmány szerepét tölti be ebben a csatában. A Canto-Sperbert bírálók azért voltak dühösek, mert az ő oldaluk nem kapott nyilvánosságot, és nem azért, mert a szólásszabadság elvei sérültek, máskülönben nem kardoskodtak volna amellett, hogy Canto-Sperber megérdemelte volna (egyfajta retorzióként), hogy levegyék a New Yorkban tartandó egyik tudományos konferencia résztvevőinek listájáról. (A professzor asszony témája – ironikus módon – a „szólásszabadság” volt.) Újra és újra szemtanúi lehetünk ehhez hasonló történeteknek, melyek azt bizonyítják, hogy a szólásszabadság körüli vitákban nem létezik semleges nézőpont. A szólásszabadságról folytatott vita soha nem lehet pusztán szimbolikus vagy tudományos. Az 1960-as és 1970-es években Lenny Bruce és George Carlin amerikai komikusoknak az illedelmes nyelvhasználat határaival kapcsolatos megjegyzései az illem határait definiáló jogi eljárások tárgyává váltak. A szólásszabadság kérdéskör igen könnyen önreflexívvé válik. Józanabbul, gyakorlatiasan kell elemeznünk megnyilvánulásaink következményeit, amikor azt állítjuk, hogy szabadon szólunk – ez a könyv pedig egy ilyen elemzést igyekszik nyújtani. Az Izraellel kapcsolatos vitának Izraellel kapcsolatos vitának kell lennie, nem pedig a szólásszabadságra vonatkozó színlelt vitának. A szólásszabadságnak pedig az igazságosságra és az igazságra irányuló küzdelemnek kell lennie, nem pedig egy gazemberek, mártírok és hősök részvételével előadott moralitásátéknak.

² L. a következő művemet: In *Quest of Ever Better Heresies*. In Elisabeth EIDE – Risto KUNELIUS – Angela PHILLIPS (szerk.): *Transnational Media Events: The Mohammed Cartoons and the Imagined Clash of Civilizations*. Göteborg, NORDICOM, 2008. 275–288.

³ David PALUMBO-LIU: Why is a Notorious Free-Speech Censor Being Given a Platform at a Major Academic Gathering? *The Nation*, 2015. április 23. <http://www.thenation.com/article/why-notorious-free-speech-censor-being-given-platform-major-academic-gathering/>

A könyvben előadott érvelésem igen szövevényes, és talán némelyek szemében a liberalizmus ellen, annak képmutatása miatt indított támadásnak vagy a sértő szavakra és képekre adott erőszakos reakciók igazolásának tűnhet. Az egyik norvégiai közönségem először azt hitte, hogy az iszlamista erőszakot vagy a Bush-féle elnyomást védem. Az egyik kritikus „a liberalizmus elleni kiterjedt vitairatként” olvasta a könyvet.⁴ Válaszomban előadtam, hogy ez miért nem igaz.⁵ *A mélység tornácán* a liberalizmus belülről kiteljesedő radikalizálódása, és nem ellenséges támadás. Kést használok – de sebészeti célra, nem pedig csonkításra. Mivel egy angol-amerikai olvasóközönség számára írtam a könyvet, ezért az olvasóim részéről egy John Stuart Mill és más rokon gondolkodók által képviselt szólásszabadság iránti elkötelezettséget vélelmeztem. Rá akartam mutatni, hogy a szólásszabadság abszolutista szószólói mi módon törekedtek egy olyan jogszerűtlen erkölcsi előny elérésére, amelynek a megszólalás – többek között a saját megszólalásaik – pragmatikus hatásaival szembeni vakság volt az ára. Annak bemutatásával azonban, hogy a „cenzúra” hangos bírálata miként szerezhet jó pontokat és presztízst a védelmezőinek, nem a cenzúrát kívántam támogatni! Arra kívántam rámutatni, hogy a szólásszabadságra való liberális felhívás hogyan vezethet olyan ellentmondásokhoz, amelyek megakadályozzák, hogy a szólásszabadság segítségével megvalósuljon a közszférának az az ideális állapota, amelyben mindenkinek lehetősége van megszólalni, és egyúttal minden hang meghallgatásra talál. A szólásszabadság liberális filozófiájának figyelembe kellene vennie az önmagunk és mások közötti szakadékot – a kommunikáció alapvető nehézségét –, mielőtt az erkölcsi magaslathoz való kizárólagos jogokat igényelne magának. Ha valóban olyan feltételeket kívánnánk teremteni, amelyek közepette minden hang hallathatná magát, akkor nem olyan osztályrendszert hoznánk létre, amely a megszólalókat jófiúkra és rosszfiúkra osztja. Akkor az emberiség közös nevezőjével kezdenénk, és hallgatnánk annak sokszínű megnyilvánulásaira.

Európa és a világ nagyobb részének jogi, politikai és kulturális hagyományjaiban a szólásszabadságnak az angol-amerikai világban olykor fellelhető abszolutista perspektívája egzotikusnak, sőt idegennek tűnhet. Öröömömre szolgál, hogy ezt a könyvet lefordították magyarra, és ezáltal Európa kellős közepén, oly sok nép, eszme és kultúra történelmi útkeresztződésében elhelyezkedő gazdag jogi és kulturális hagyományokon alapuló párbeszéd részévé válik. Remélem, mindenki számára egyértelmű lesz, hogy ez a könyv a liberalizmus „házon belüli kritikája”, nem pedig egy külső támadás. Hasonlóan a magyarországi és nem-magyarországi kutatók véleményéhez, a civil társadalmon belül tapasztalható intolerancia, vagy a szólásszabadságra – a sajtóra vagy akár az internetre – vonatkozó túlzott állami korlátozások álláspontom szerint is problémás jelenségek. Reményeim szerint ez a könyv semmiben nem segíti elő vagy buzdítja a kisebbségi vagy kritikus hangok megfélemlítésére törekvő tekintélyelvű vagy egyéb erőket. Épp ellenkezőleg: azt remélem, hogy könyvemet a sajátunktól eltérő, illetve a meghatározó véleményeket vagy normákat bíráló hangok – alázattal történő – meghallgatására irányuló, gyötrelmesen nehéz feladatra való felhívásként fogják olvasni. Az emberi állapot része a sérelem, a kritika pedig mindig fájdalmas. Hiszek abban, hogy minden ember joga, hogy a saját felfogása szerinti

⁴ Carolyn MARVIN: Hard-Hearted Liberals. *International Journal of Communication* 2 (2008) 276–284. 276. ijoc.org/index.php/ijoc/article/viewFile/304/186

⁵ The Liberalism of the Other. *International Journal of Communication* 2 (2008) 699–706. ijoc.org/index.php/ijoc/article/viewFile/363/184

igazságról szóljon, és hogy ennek során védelmet élvezzen, hiszek továbbá abban, hogy az e jogot nem biztosító államok cserbenhagyják polgáraikat. Hiszem azt is, hogy a polgárok kötelessége, hogy tiszteljék szomszédait. A Kant-féle „emberiség görbe fája” metafora mindenkire érvényes. Ez azt jelenti, hogy az államoknak dekriminalizálniuk kell a sértő beszédet, és egyúttal azt is, hogy a polgároknak meg kell tanulniuk nem megsértődni, többek között akkor sem, amikor polgártársaik megsértődnek. A liberálisok az idők során mindig ügyesen szólítottak fel az állampolgári szívósságra, de kevésbé bizonyultak ügyesnek abban, hogy mindezt ténylegesen gyakorolják, amikor bírálóik megbántódnak azon, amit mondtak – ezután pedig újraindul a visszavágás és az öngazolás spirálja. *A mélység tornácán* egyfajta magasabb törvényt tűz ki célul: egy olyan liberalizmust, amely odatartaná a másik orcáját is. A szólásszabadság a *homo politici* csökönyösségünk része. Legbensőbb valónk egy darabját ássák alá az olyan jogszabályok, amelyek korlátozzák, hogy mit és hogyan mondhatunk. Az álláspontok összeütközésén és a „szólásszabadsághoz” hasonló politikai javak feletti ellenőrzésre irányuló erőfeszítésen keresztül mindazonáltal láthatjuk egy olyan szabályozási ideál fel-felvillanó szikráit, amelynek keretében mind a megszólalás, mind a meghallgatás mindenki számára biztosított joggá válhat. Reményeim szerint ez a könyv kiegészíti és tovább gazdagítja a magyar kollégáim és barátaim körében zajló vitákat.

JOHN DURHAM PETERS

*Craig Bard professor
University of Iowa*